

Сутність і змістовна характеристика структурно-функціональних компонентів комунікативної компетентності вчителя

Соколовська О. С.

Анотація. У статті здійснений аналіз теоретичних засад проблеми комунікативної компетентності як інтегративного утворення особистості майбутнього вчителя. Представлено варіативність визначення поняття «комунікативна компетентність». Розглянуто різні підходи науковців до розкриття сутності і змісту означеного феномену. Визначено основні структурно-функціональні компоненти комунікативної компетентності (гностичний, мотиваційно-ціннісний, операційно-діяльнісний, рефлексивний, особистісний, емоційно-вольовий) та подано їх змістовну характеристику. За результатами теоретичного аналізу означено комунікативну компетентність як систему внутрішніх резервів особистості, необхідних для комунікативної дії в міжособистісній взаємодії.

Ключові слова: компетентність, педагогічна компетентність, професійно-педагогічна компетентність, комунікативна компетентність, функціонально-структурні компоненти.

Постановка проблеми. В умовах демократизації та гуманізації сучасного суспільства перед системою вищої педагогічної освіти поставлені завдання, спрямовані на всебічний розвиток творчих фахівців-професіоналів, здатних здійснювати ефективну комунікацію в навчально-виховному процесі. Вирішення цього завдання потребує сформованої комунікативної компетентності, яка забезпечує адекватну орієнтацію вчителя у власному психологічному потенціалі, створює можливості для установаження необхідних контактів з учасника педагогічної взаємодії. Проте з різних причин майбутні вчителі зустрічаються з значними труднощами в організації комунікативної взаємодії з учнями. Тому освітній процес у вищій потребує переходу від «знаннєвої» парадигми підготовки майбутнього вчителя до індивідуально-творчої, яка базується на комунікативній компетентності.

Аналіз останніх наукових досліджень та публікацій. Різним аспектам проблеми комунікативної компетентності присвячені праці відомих вчених, котрі досліджували наукові основи

сутності, особливостей і структури комунікативної компетентності; методологічні засади ділової комунікації; співвідношення професійної і комунікативної компетентності; визначення специфіки змісту і структури комунікативної компетентності в залежності від виду діяльності [2, 3, 5, 6, 12]. Однак, проблема сутності і структурно-функціональних компонентів комунікативної компетентності студентів не знайшла в науковій літературі належного відображення, що потребує її подальшого дослідження.

Метою статті є висвітлення теоретичних аспектів комунікативної компетентності як інтегративної властивості вчителя, визначення її структурно-функціональних компонентів і здійснення їх характеристики.

Викладення основного матеріалу дослідження. Розгляд проблеми комунікативної компетентності потребує з'ясування сутності суміжних понять «компетентність», «професійна компетентність», «професійно-педагогічна компетентність». Поняття «компетентність» у сучасних наукових працях визначається як «...загальна життєздатність, що базується на знаннях, досвіді, ціннісних орієнтаціях, здібностях тощо» [1, с.408], як вияв на практиці готовність людини реалізувати свій потенціал для успішної творчої діяльності у професійній сфері, розуміння значимості і особистої відповідальності за результати цієї діяльності, необхідності її постійного вдосконалення [11, с. 67].

Зміна стратегічних цілей професійної фахової підготовки, орієнтація на результативність діяльності спеціаліста зумовили впровадження у науковий обіг поняття «професійна компетентність». Так Р. Гільмеєва у зміст професійної компетентності включає спеціальні професійні знання і вміння їх реалізації, науково-пізнавальні потреби, здатність до аналітичного мислення, наявність комунікативних та інтеграційних здібностей; особистісно-гуманні якості [3, с.7–8]. Різновидом професійної компетентності виступає професійно-педагогічна компетентність. У наукових працях Н. В. Кузьміної обґрунтовується положення про те, що професійно-педагогічна компетентність — це властивість особистості, яка включає в себе сукупність умінь педагога, як суб'єкта педагогічного впливу, особливим чином структурувати наукове і практичне знання з метою найкращого вирішення педагогічних завдань. Така позиція дозволила автору виділити у професійно-педагогічній компетентності такі види: спеціальна і професійна компетентність з предмету, що викладається; методична компетентність щодо способів формування знань та

умінь учнів; соціально-психологічна компетентність в межах процесу спілкування; диференційовано-психологічна компетентність в області мотивів і здібностей учнів; аутопсихологічна компетентність в галузі гідності і недоліків власної діяльності та особистості [6, с. 9]. У дослідженні А. К. Маркової у структурі професійно-педагогічної компетентності виділяються професійні (об'єктивно необхідні), психологічні і педагогічні знання; професійно (об'єктивно) необхідні педагогічні уміння; професійні педагогічні позиції, установки вчителя, що дозволило науковцю зробити висновок щодо означеного феномену як індивідуальної особливості, що забезпечує оволодіння учителем знаннями та уміннями, які вимагаються професією [7, с. 7]. В. М. Введенський, розуміючи під професійною компетентністю «здатність педагога ефективно здійснювати професійну діяльність: швидко оволодівати сучасними способами діяльності та успішно виконувати професійні обов'язки», акцентує увагу на тому, що професійно-педагогічна компетентність не зводиться лише до набору знань та умінь, а визначає також необхідність їх ефективного застосування в реальній освітній практиці [2, с. 53]. З точки зору Н. А. Разіної, професійно-педагогічна компетентність — здатність учителя перетворювати спеціальність, носієм якої він є, у засоби формування особистості учнів з урахуванням обмежень і розпоряджень, що накладаються на навчально-виховний процес вимогами педагогічної норми, в якій він здійснюється [10, с. 115].

У структурі професійно-педагогічної компетентності ряд науковців [4, 5, 8, 9, 12] виділяють комунікативну компетентність. Так, І. А. Зимня в професійній компетентності виокремлює компетентності, що стосуються ставлення людини до самої себе як особистості і як суб'єкта життєдіяльності, і компетентності, що стосуються взаємовідносин людини з іншими людьми, що по суті є комунікативними компетентностями [5, с. 9]. Розглядаючи комунікативну компетентність як моральну категорію, Ю. М. Ємельянов акцентує увагу на тому, що вона регулює всю систему ставлення людини до природного й соціального світу, а також до самої себе як синтезу цих двох світів і вимагає від особистості усвідомлення власних потреб та ціннісних орієнтацій, перцептивних умінь, готовності сприймати нове в зовнішньому середовищі, своїх можливостей у розумінні норм і цінностей інших соціальних груп та культур, своїх почуттів і психічних станів у зв'язку з дією зовнішніх факторів тощо [4]. Р. С. Немов розглядає комунікативну компетентність в структурі спілкування, визначаючи її як «соціально-психологічне поняття,

яке означає сукупність знань, умінь та навиків спілкування з людьми» [8, с. 222]. На думку І. М. Писаревського комунікативна компетентність складається зі здатностей особистості здійснювати соціально-психологічний прогноз комунікативної ситуації майбутньої взаємодії, адаптуватися до соціально-психологічної атмосфери комунікативної діяльності та здійснювати соціально-психологічне управління комунікативною взаємодією [9].

Комунікативна компетентність являє собою структуровану цілісність, яка формується на основі єдності когнітивного, мотиваційно-ціннісного, операційно-діяльнісного, рефлексивного, особистісного, емоційно-вольового компонентів. *Когнітивний компонент* передбачає усвідомлення студентами сутності і значимості комунікативної діяльності і відображає теоретичну підготовленість майбутнього вчителя до організації комунікативно спрямованого педагогічного процесу, що відображається у наявності системи наукових знань про різні аспекти комунікативної діяльності (знання сутності, особливостей, факторів) комунікативної взаємодії тощо); теоретичне усвідомлення комунікативних ситуацій в навчальному процесі, які виконують функцію інформаційного базису для орієнтаційно-перетворювальної діяльності і забезпечують ступінь орієнтації вчителя у психолого-педагогічній інформації щодо комунікативної діяльності і стратегії її організації, знань які перейшли в розряд детермінант його комунікативної поведінки

Мотиваційно-ціннісний компонент комунікативної компетентності характеризує мотиваційно-ціннісний сферу особистості вчителя і представлений такими характеристиками: сформованість ціннісних орієнтацій на учнів як суб'єктів комунікативної діяльності, на власну особистість як носія комунікативної компетентності та на майбутню професійну діяльність як комунікативну; наявність мотивів професійно-педагогічної спрямованості на розвиток комунікативної компетентності особистісної взаємодії і характеризується усвідомленістю важливості комунікативної компетентності для ефективної професійної діяльності вчителя, та прагненні підвищити її рівень.

Процесуально-діяльнісний компонент забезпечує взаємозв'язок між комунікативними знаннями та реальною практикою комунікативної діяльності і спрямований на оптимізацію комунікативної поведінки вчителя, яка набуває ролі професійно значущої та забезпечує здатність особи володіти широким спектром стратегій поведінки. Він являє собою діяльнісний вияв комунікативних умінь: гностичних (уміння сприймати, розуміти і адекватно моделювати партнера по взаємодії), експресивних

(уміння самовираження власної особистості через самопрезентацію), інтерактивних (уміння впливати на партнера по комунікативній діяльності), які дають змогу успішно встановлювати контакт з іншою людиною та адекватно пізнавати її внутрішні стани і керувати ситуацією взаємодії з нею. Реалізується процесуально-діяльнісний компонент через конструктивне вирішення комунікативних задач, спрямованість конструктивної позиції як системи стосунків, оцінок, поведінки вчителя, які сформовані на основі ціннісних орієнтацій та професійних мотивів і суттєво впливають на ефективність комунікативної діяльності.

Рефлексивний компонент забезпечує здатність особистості до аналізу власного комунікативного потенціалу та вміння реконструювати компоненти психологічного образу власного Я та образу партнерів по взаємодії. Здатність особистості до усвідомлення свого емоційного стану, мотивів діяльності, до визначення психологічних характеристик партнерів по взаємодії, аналізу власного комунікативного досвіду з метою його актуалізації в умовах комунікативної діяльності, когнітивне освоєння ситуації міжособистісної взаємодії.

Особистісний компонент характеризує міру сформованості виокремлених комунікативно важливих якостей, які мають універсальний характер. Із загальної сукупності нами були виділені ті якості, які виражають відношення в системі «людина-людина» і відношення людини до себе і таким чином забезпечують високий рівень сформованості комунікативної компетентності. До них були віднесені наступні комунікативні якості: ввічливість, делікатність, доброта, доброзичливість, довірливість, душевність, ініціативність, тактовність, наполегливість, товариськість, чуйність, скромність, справедливість, самостійність, терпимість, поважливість, чуйність, уважність.

Емоційно-вольовий компонент характеризується особистісним ставленням до комунікативного аспекту майбутньої професійної діяльності і комунікативної компетентності і визначає здатність особистості до свідомого управління своїм емоційним станом, регуляцію власного психологічного стану на основі самоконтролю емоцій, спокійних реакцій на емоційні дії партнерів, раціоналізацію емоцій через обмін змістом емоційних переживань у процесі взаємодії. Проявляється емоційний компонент у високому рівні емоційної стійкості, здатності до вольової саморегуляції, власної діяльності і поведінки.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Отже, теоретичний аналіз досліджуваної проблеми дозволяє стверджувати, що комунікативна компетентність розглядається як система внутрішніх резервів особистості, необхідних для ефективної комунікативної діяльності у визначеному колі різноманітних ситуацій міжособистісної взаємодії і включає в себе сукупність знань, умінь і навичок, чуттєвий та практичний досвід індивіда, здатність і готовність установлювати і підтримувати необхідні контакти з іншими людьми. Вона забезпечує адекватну орієнтацію людини в самій собі — власному психологічному потенціалі, потенціалі партнера і орієнтованість у різноманітних ситуаціях взаємодії, спроможність ефективно взаємодіяти з оточенням при постійній видозміні міжособистісних відносин.

Список використаної літератури

1. Бібік Н. М. Компетентність у навчанні. *Енциклопедія освіти* / гол. ред. В. Г. Кремень. Київ: Юрінком Інтер, 2008. С. 408–409.
2. Введенский В. М. Моделирование профессиональной компетентности педагога. *Педагогика*, 2003. № 10. С. 51–55.
3. Гильмеєва Р. Х. Развитие профессиональной компетентности учителя в системе повышения квалификации. *Методист*, 1992. № 5. С. 6–8.
4. Емельянов Ю. Н. *Обучение паритетному диалогу: уч. пособ.* Ленинград: Изд-во ЛГУ, 1991. 106 с.
5. Зимняя И. А. Ключевые компетенции — новая парадигма образования. *Высшее образование сегодня*. 2003. № 5. С. 4–12.
6. Кузьмина Н. В. *Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения*. Москва: Высшая школа, 1990. 184 с.
7. Маркова А. К. *Психология труда учителя*. Москва: Просвещение, 1993. 192 с.
8. Немов Р. С. *Психология. Словарь-справочник*. Москва: Изд-во Владос-Пресс, 2003. 304 с.
9. Писаревський І. М., Александрова С. А. *Професійно-комунікативна компетентність (в туризмі): підручник*. Харків: ХНАМГ. 2010. 230 с.

10. Разина Н. А. Модель профессиональной компетентности учителя в соответствии со стандартами образования. *Завуч.* 2001. № 4. С. 113–136.
11. Татур Ю. Г. *Компетентностный подход в описании результатов и проектировании стандартов высшего профессионального образования.* Москва: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов. 2004. 67 с.
12. Токарева Н. М. Психологічні виміри діалогізації сучасного освітнього простору. *Проблеми сучасної психології : зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / за наук. ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої.* Вип. 40. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2018. С. 373–384.

References

1. Bibik, N. M., Kremen, V. G. (2008). Kompetentnist u navchanni [Competence in studying]. *Entsyklopediya osvity.* Kyiv, Yurinkom Inter. S. 408–409. [in Ukrainian]
2. Vvedenskiy, V. M. (2003). Modelirovaniye professionalnoy kompetentnosti pedagoga [Modelling of teacher's professional competence]. *Pedagogika*, 10, S. 51–55. [in Russian]
3. Hylmeyeva, R. Kh. (1992). Razvitiye professionalnoy kompetentnosti uchitelya v sisteme povysheniya kvalifikatsiyi [Development of teacher's professional competence in the continuing educational system]. *Metodist*, 5. S. 6–8. [in Russian]
4. Emelyanov, Yu. N. (1991). *Obucheniye paritetnomu dialogu: uch. posob.* [Parity Dialogue Training: study guide]. Leningrad, LGU Publ., 106 s. [in Russian]
5. Zimnyaya, I. A. (2003). Klyuchevye kompetentsiyi — novaya paradigma obrazovaniya [Key competencies is a new education paradigm]. *Vyssheye obrazovaniye segodnya*, 5. S. 4–12. [in Russian]
6. Kuzmina, N. V. (1990). *Professionalizm lichnosti prepodavatelya i мастера производственного обучения* [Professionalism of a personality of a teacher and master of vocational training]. Moscow, Vysshaya shkola Publ. 184 s. [in Russian]

7. Markova, A. K. (1993). *Psikhologiya truda uchitelya* [Psychology of teacher's labour]. Moscow: Prosveshcheniye Publ. 192 s. [in Russian]
8. Nemov, R. S. (2003). *Psikhologiya. Slovar-spravochnik* [Psychology. Dictionary-book of reference]. Moscow: Vlados-Press Publ. 304 s. [in Russian]
9. Pysarevskiy, I. M., Aleksandrova, S. A. (2010). *Profesiynno-komunikatyvna kompetentnist (v turyzmi): pidruchnyk* [Professional and communicative competence (in tourism)]. Kharkiv: KHNAMH. 230 s. [in Ukrainian]
10. Razina, N. A. (2001). Model professionalnoy kompetentnosti uchitelya v sootvetstviyi so standartami obrazovaniya [Teacher's professional competency model in accordance with educational standards]. *Zavuch*, 4. S. 113–136. [in Russian]
11. Tatur, Yu. G., (2004). *Kompetentnyi podkhod v opisaniyi rezultatov i proektirovaniyi standartov vyssheho professionalnogo obrazovaniya* [Competence approach in describing the results and designing standards of higher professional education]. Moscow: Research Centre for Issues of Quality Training of Specialists. 67 s. [in Russian]
12. Tokareva, N. M. (2018). Psykholohichni vymiry dialohizatsiyi suchasnoho osvithn'oho prostoru [Psychological dimensions of dialogization of the modern educational space]. *Problemy suchasnoyi psykholohiyi : zb. nauk. prats' Kam'yanets'-Podil's'koho natsional'nogo universytetu imeni Ivana Ohiyenka, Instytutu psykholohiyi imeni H. S. Kostyuka NAPN Ukrayiny / za nauk. red. S. D. Maksymenka, L. A. Onufriyevoyi*. Vyp. 40. Kam'yanets'-Podil's'kyi : Aksioma. S. 373–384. [in Ukrainian]

Соколовская О. С.

Сущность и содержательная характеристика структурно-функциональных компонентов коммуникативной компетентности учителя

Аннотация. В статье осуществлен анализ теоретических основ проблемы коммуникативной компетентности как интегративного образования личности будущего учителя. Представлена вариативность определения понятия «коммуникативная компетентность». Рассмотрены различные подходы ученых к раскрытию сущности и содержания обозначенного феномена. Выделены основные структурно-функциональные компоненты коммуникативной компетентности

(гностический, мотивационно-ценностный, операционально-деятельностный, рефлексивный, личностный, эмоционально-волевой) и представлена их содержательная характеристика. По результатам теоретического анализа определена коммуникативная компетентность как система внутренних резервов личности, необходимых для коммуникативных действий в межличностном взаимодействии.

Ключевые слова: компетентность, педагогическая компетентность, профессионально-педагогическая компетентность, коммуникативная компетентность, функционально-структурные компоненты.

Sokolovska O. S.

The essence and content characterization of the structural and functional components of the teacher's communicative competence

Abstract. This article analyses theoretical foundations of the problem of communicative competence as an integrative formation of a future teacher's personality. The variability of the definition of "communicative competence" was presented. The different scientists' approaches to defining the essence and content of the denoted phenomenon were considered. The basic structural and functional components of communicative competence (gnostic, motivational-value, operational-activity, reflexive, personal, emotional-volitional) and their substantive characteristics were specified and defined. According to the results of theoretical analysis, communicative competence is defined as a system of internal reserves of a personality necessary for communicative interpersonal interaction.

Keywords: competence, pedagogical competence, professional and pedagogical competence, communicative competence, functional and structural components.

Соколовська Олександра Сергіївна,
факультет дошкільної та технологічної освіти
Криворізький державний педагогічний університет
Кривий Ріг, Україна
sokolovskaya@gmail.com

Науковий керівник:
Пінська Олена Леонідівна,
кандидат педагогічних наук, доцент
Криворізький державний педагогічний університет
Кривий Ріг, Україна